

שינויים במעמד היהודים בצפון אפריקה בעקבות חוקי כרמייה

א. ידע:

מן המאה השמונה עשרה ומהלך המאה התשע עשרה הלך ונחלש הקשר בין השלטון המרכזי באימפריה העות'מאנית ושטחי האימפריה בצפון אפריקה. מדינות מערב אירופה ניצלו את המצב בכדי להשתלט על שטחים נרחבים בצפון אפריקה. ההשתלטות של צרפת על אלג'יריה החלה ב 1830 והושלמה ב 1847. בשנים הראשונות לשלטון הצרפתי באלג'יריה התקשו הצרפתים לנהל את שטחי שלטונם והם עודדו הגירה של צרפתים אל אלג'יריה כדי לבסס את אחיזתם באזור. צרפתים ואירופאים נוספים התיישבו בערי החוף, כך שבהדרגה הפכו העיר אלג'יר וערי חוף נוספות לערים בסגנון אירופאי. מיעוט אירופאי נוצרי שלט באוכלוסייה מוסלמית גדולה פי כמה ממנו. ב 1881 פלשה צרפת לתוניסיה והפכה אותה למדינת חסות (פרוטקטורט) שנוהלה בידי פקידים צרפתים. גם מרוקו הפכה למדינת חסות ב- 1912.

כבר בראשית ההשתלטות הצרפתית על אלג'יריה, החלו הצרפתים להגביל את בתי הדין הרבניים; סמכויות ראש העדה שניהל את ענייני הקהילה בתקופה העות'מאנית צומצמו בהדרגה. הוא הפך לפקיד אשר קיבל את שכרו מהשלטון הצרפתי. לאחר מספר שנים כבר נלקחו כל סמכויותיו וכן סמכויותיהם של בתי הדין הרבניים. ב 1845 הוחלט כי יהודי אלג'יר יאורגנו בקונסיסטוריות, כלומר ועדים מיוחדים שנועדו לפקח על הקהילות היהודיות יחד עם השלטון הצרפתי. מטרתם הייתה להפיץ את התרבות הצרפתית בין יהודי אלג'יריה ולחנכם כאזרחים צרפתים. הם עצמם לא שולבו בהנהגת הוועדים, אלא רבנים ופקידים שהגיעו מצרפת שהיו אמורים לקדם את נאמנותם של היהודים לצרפת ולתרבותה, מגמה אשר החלישה את המוסדות היהודיים וחיזקה את המגמה של מעבר יהודים לבתי ספר כלליים.

ב 1865 פרסם קיסר צרפת, נפוליון השלישי, צו מיוחד שהתיר למוסלמים וליהודים שנולדו באלג'יריה להגיש בקשה לקבלת אזרחות צרפתית בתנאי שיקבלו עליהם את חוקי המדינה וההשכלה והתרבות הצרפתית. רק כשלוש מאות יהודים הגישו בקשה לאזרחות זו. רבים אחרים חששו שהאזרחות הצרפתית תפגע במנהגי דתם.

ב 24 באוקטובר 1870 פרסם אדולף כרמיה, שר המשפטים היהודי של צרפת, פקודה, שנקראה על שמו 'פקודת כרמיה' כחלק משורת חוקים, צווים שנועדו להפוך את אלג'יריה לחלק מצרפת, והפיכת המשטר הצבאי באלג'יריה למשטר אזרחי. ליהודים כאזרחי צרפת הוענקה זכות הצבעה. הם חויבו לשרת בצבא ולנהוג על פי החוק הצרפתי בנושאי המעמד האישי. הותר להם לנהל את הקונסיסטוריה ורק הרב שעמד בראשה הגיע מן הקהילה היהודית בצרפת.

לשויון זה היו מספר השפעות משמעותיות:

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת היסטוריה

1. פקודת כרמיה שינתה את מעמדם המשפטי של היהודים: מ'בני חסות' נחותים תחת השלטון המוסלמי לאזרחים בעלי זכויות שוות לאלו של המתתיישים הצרפתיים. בהדרגה, היהודים התקרבו לשלטון הצרפתי והתרחקו מחברת הרוב המוסלמית.

2. הבעת התנגדות מצד התושבים המוסלמים: יהודי אלג'יריה המסורתיים חששו שהפקודה תעודד התבוללות.

3. הבעת התנגדות מצד התושבים המוסלמים: התושבים המקומיים התנגדו לפקודה כי חשבו שהיהודים יתקרבו לשלטון האירופאי הנוצרי, על חשבון הקשר שלהם עם החברה המוסלמית.

4. עלייה באנטישמיות: צרפתים ואירופאים נוספים באלג'יריה התנגדו לשוויון שניתן למיעוט יהודי אותו ראו כחלק מהאוכלוסייה המקומית שלא זכתה לשוויון. בקרב חלק ממתנגדי השוויון ליהודים התעוררו תגובות אנטישמיות, אשר כללו הסתה כנגד יהודים, רדיפה והחרמה של עסקים ששירתו יהודים או שיתפו פעולה עם יהודים.

5. שינויים גם במעמד המשפטי של יהודי תוניסיה: יהודי תוניסיה ביקשו לקבל אזרחות צרפתית כמו יהודי אלג'יריה. רק ב-1910 פרסם השלטון הצרפתי צו שקבע שתינתן אזרחות צרפתית ליהודי תוניסיה מגיל עשרים ואחת ומעלה, יודעי צרפתית ששרתו בצבא. מ-1923 יכלו לקבל אזרחות זו גם יהודים בעלי תעודת בגרות צרפתית שנישאו לאזרח/ית צרפת/ית.

6. מודרניזציה ועיור בקרב היהודים בצפון אפריקה: השוויון האזרחי המלא ליהודי אלג'יריה והשוויון החלקי וההדרגתי ליהודי תוניסיה אפשרו להם להשתלב בקרב חברת המתתיישים האירופאים בצפון אפריקה. יהודים התקרבו לשלטון הצרפתי ולמהגרים האירופאים והתרחקו מהחברה המוסלמית המקומית. הצרפתים קידמו תהליך של עיור מודרני בסגנון אירופאי. בהדרגה השפיע הסגנון האירופאי גם על אימוץ אורחות חיים כגון לבוש בסגנון אירופאי ושימוש בשפות אירופאיות. באמצעות השינויים החוקיים והכלכליים יהודים רבים היגרו מהכפרים אל הערים המתפתחות, ובתוך הערים עברו מהשכונות היהודיות הסגורות הישנות לשכונות החדשות, בהם חיו לצד מוסלמים אמידים ואירופאים.

7. שינויים כלכליים בקרב היהודים בצפון אפריקה: מעבר היהודים לחיים בערים הגדולות, והאפשרות החוקית להרחיב את עיסוקיהם ולאמץ ולפתח עיסוקים חדשים פתחו בפני היהודים הזדמנויות כלכליות חדשות. הצורך והעניין של הסוחרים האירופאים הנוצרים בסוחרים מקומיים שיתווכו בינם לבין השוק הצפון אפריקאי, והצורך של מדינות אירופה במשכילים מקומיים, הרחיבו את היצע האפשרויות הכלכליות. יהודים, בעיקר צעירים, עזבו בהדרגה פרנסות יהודיות מסורתיות ועברו לעיסוקים מודרניים. רבים השתלבו במקצועות חופשיים כגון רופאים, עורכי דין, מהנדסים ומורים. התפתחה שכבה חדשה של בורגנות יהודית אך גם מעמד של שכירים יהודים שחלקם עבדו

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת היסטוריה

בתעשייה המתפתחת. היו יהודים ששיפרו את מצבם הכלכלי והיו מי שמצבם הורע כיוון שאיבדו את פרנסתם הקודמת או שהמשיכו לעסוק בה, אך יותר לא סיפקה את צרכיהם.

8. מעבר לחינוך מודרני: בשנת 1860 קם בפאריס, צרפת, ביוזמת מכובדים יהודים, ארגון כל ישראל חברים – כ"ח, או בשמו הלועזי 'אליאנס', ארגון בין ארצי ראשון של יהודים שקיבל על עצמו לעזור ליהודים בעולם מבחינה משפטית לקידום שוויונם ושמירה על זכויותיהם במסגרת תהליך האמנסיפציה; לקדם את התפתחותם הכלכלית – מקצועית – להפיץ ביניהם את מלאכת הכפיים והחקלאות; ולסייע להתפתחותם השכלתית והתרבותית במאפיינים המערביים. הארגון פעל להקים בתי ספר עבור יהודי מזרח אירופה וארצות האסלאם, כדי להכשירם לחיים בחברה בתהליכי מודרניזציה ותיעוש. סיסמת כ"ח הייתה "כל ישראל ערבים זה לזה" ואכן במאפייני פעילותו יצג הארגון ערבות הדדית בין יהודים. לנשיא הארגון מונה עורך הדין היהודי אדולף כרמיה, לפני שהיה לשר המשפטים של צרפת.

לכ"ח תרמו בעלי הון יהודיים. הארגון הגיש עזרה משפטית לנאשמים חפים מפשע, והקים עשרות בתי ספר באזורים שונים בעולם, כולל בארץ ישראל, בהם למדו בנים ובנות לימודים כללים כגון היסטוריה וגיאוגרפיה של צרפת, ספרות, חשבון, מדעים, מלאכות, לימודי מקצוע ואת השפה הצרפתית. הלימודים עצמם התקיימו בצרפתית. יחד עם זאת עדיין ניתן מקום נרחב ללימודי יהדות ולשפה העברית, אך לא בדגש ציוני. הקמת בתי ספר של כ"ח לבנות, פתחה גם עבורן אופקים חדשים לרכישת השכלה כללית ולמקצועות חדשים. ב 1862 הוקם בית הספר הראשון לבנים בתטואן שבמרקו, ב 1864 הוקמו בתי ספר בדמשק ובבגדאד ב 1878 הוקם בית הספר הראשון בתוניסיה, ובשנת 1900 הוקם בית הספר הראשון בלוב.

כ"ח היה הראשון שהקים בתי ספר מודרניים בארצות האסלאם. הוא לא ראה בלימודי הדת והקודש את עיקר החינוך, אלא האמין שהנחלת התרבות הצרפתית ליהודים היא אמצעי לשילוב היהודים בעולם המודרני האירופאי, או בשליטה אירופאית. הלימודים התנהלו בצרפתית. ההתפתחות ההשכלתית אפשרה לנוער היהודי להשתלב בחברה הכללית כבעלי מקצועות חופשיים. החשש מפני החילון בהשפעת החינוך בבתי הספר של אליאנס גרם להתנגדות לחינוך המודרני בתוך הקהילות היהודיות. ב- 1865 למדו בשלושה בתי ספר של כ"ח קרוב ל 700 תלמידים. ב 1880, כעשר שנים לאחר פקודת כרמיה כבר למדו ב 43 בתי ספר כ 5,900 תלמידים. בארץ ישראל הקימה אליאנס בשנת 1870 את בית הספר החקלאי מקווה ישראל.

9. חילון והתמערבות:

השינויים במאפיינים הכלכליים, החברתיים והחינוכיים הגבירו את תהליך החילון בקרב יהודי צפון אפריקה, רבים מקרב המשתלבים בחברה האירופאית התרחקו ואף התנתקו מהדת, המסורת והקהילה היהודית, הם למדו צרפתית ואימצו לעצמם תרבות אירופאית בכלל וצרפתית בפרט, נתנו שמות אירופאים לילדיהם, התלבשו כאירופאים.

ב. מיומנויות:

ניתוח מקורות
השוואה
שאלת שאלות
הקשרים בין נושאים
הבעת עמדה

ג. שיעורים ומצגות:

קישור לשיעור – לאה וינברגר
המצגת

ד. שאלות:

1. הסבירו במילים שלכם כיצד השפיעו חוקי כרמייה על היהודים בשני תחומים. הדגימו תשובתכם באמצעות שני מקורות מספר הלימוד.
2. השוו בין האנטישמיות באלג'יריה לזו שהתרחשה במקביל בצרפת על פי שני תבחינים.
3. הביעו עמדתכם: האם חוקי כרמייה שיפרו את מצב יהודי צפון אפריקה, או דווקא החמירו אותו? נמקו
4. נסח ושאלה שתוכל לסייע מבחינתכם להבנה טובה יותר של אחת מהשפעותיה של פקודת כרמייה ביחס ליהודים.
5. כתבו דו שיח דמיוני בין יהודי/ה מתנגד/ת לפקודת כרמייה לבין תומכ/ת בפקודה זו.

ה. הצעות למטלות נוספות:

צפו בשניים (או יותר) מהסרטונים באתר למורשת יהודי צפון אפריקה

<https://www.mjc-jerusalem.com/video.html>

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת היסטוריה

1. הסבירו קשר אפשרי אֶחָד (או יותר) בין הסרטון שבו צפית לשינויים שחלו בקרב יהודי צפון אפריקה בעקבות חוקי כרמייה.

2. חפשו בספר הלימוד מקור ראשוני או משני אֶחָד, אשר מבטא/מדגים את מה שראיתם בקטע. הסבירו כיצד הוא מבטא/מדגים זאת?

עיינו במקור הבא

archive.org/stream/amishimshenothis01leveuoft#page/n373/mode/2up

1. נסו לאפיין את המקור: מי כתב אותו? מתי? מדוע? האם הוא מקור ראשוני או משני (מחקרי)?

2. חפשו על פי תוכן העניינים פסקה אֶחָת שמשקפת משהו ממה שלמדתם על השינויים בקרב יהודי צפון אפריקה. ציינו מהי הפסקה – עמוד, פרק, ומה כתוב בה והסבירו כיצד היא משקפת משהו ממה שלמדתם בנושא.

צפו בפרק מתוך 'חדשות מהעבר' על יהדות אלג'יריה (14:40 דקות)

<https://www.youtube.com/watch?v=PjGctecnBPM>

1. על פי פרק זה הסבירו את הקשר בין אדולף כרמייה לשירות יהודים בצבא הצרפתי במלחמת העולם הראשונה.

2. בחרו מקור מצולם (ראשוני) המשולב בפרק, אשר מייצג מבחינתך היטב את השתלבות היהודים באלג'יר או קשיי השתלבות זו.

3. במהלך הצפייה בפרק רשמו לעצמך שלוש שאלות לדיון כיתתי בסיום הצפייה בפרק.

צפו בחלק מהרצאתו של חוקר יהדות אלג'יריה יוסי שרביט (דקות 30 - 55)

<https://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=cfa18a25-e3ea-4d3b-ae01-246f95bb1fdf&lang=HEB>

1. כתבו במילים שלך כיצד מסביר החוקר את הקשר בין השינויים בחינוך היהודי ובין האנטישמיות כנגדם.

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף חברה ורוח
הפיקוח על הוראת היסטוריה

2. נסחו שאלה ביחס לקטע בו צפית. נסו לענות על השאלה באמצעות ספר הלימוד, או באמצעות צפייה בקטע נוסף מהרצאתו של החוקר. אם לא מצאתם תשובה, הציגו השאלה בפני המורה במהלך השיעור בנושא.